

“OKUL ÇAĞI” ÇOCUKLARININ AİLEDE DİN EĞİTİMİ

Doç. Dr. Ahmet KOÇ*

ÖZET

Ülkemizde örgün eğitim içerisinde yer alan “din öğretimi” meselesinde önemli gelişmeler kaydedilmiş olmakla birlikte bunun yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Yetişmekte olan neslin din eğitimi halen büyük ölçüde ailelere kalmakta, buna karşılık ailelerin büyük çoğunluğu bu sorumluluğu yerine getirecek donanıma sahip bulunmamaktadır. Bu makalenin amacı din eğitimi konusunda ailelere ve onlara yardımcı olabilecek çevrelere bazı öneriler sunmaktır. Bu makalede okul çağı çocukları (6-12 yaşlar) ele alınmış ve öncelikle okul çağı çocuklarının genel gelişim özellikleri ile dinî gelişim özellikleri üzerinde durulmuş sonra da bu gelişim özelliklerine uygun bir din eğitimi için ailelere düşen görevler ve bu konuda dikkat edilmesi gereken temel ilkeler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Okul Çağı, Son Çocukluk, Dinî Gelişim, Aile, Din Eğitimi*

“SCHOOL AGE” CHILDREN’S RELIGIOUS EDUCATION IN THE FAMILY

ABSTRACT

Although important developments had been occurred in the issue of “teaching religion”, which is situated in the formal education system in our country, it is not possible to say that this development is sufficient. The Family still largely takes on the responsibility for the religious education of growing generation; however, most of the parents have not capacity of carrying out this responsibility. This article aims to present some suggestions for the parents, and also for “the environments” that can help them in this respect. In this article, “school age children” (6-12 ages) are examined. In doing so, primarily, the general and religious developmental features of “school age” children is investigated, and then the duties of the parents and the basic principles, which should be attended for a religious education appropriate for these developmental features, are studied.

Key Words: *School Age, late-childhood, religions development, family (parents), religious education*

* Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi

Giriş

Gelişim sürecinin sağlıklı bir biçimde incelenmesini kolaylaştırmak için psikologlar, insanın gelişimini belirli dönemlere ve alanlara ayırmışlardır. Buna göre insan, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik gibi belirli gelişim dönemlerinden ve bu dönemler içinde de ayrıca belirli evrelerden geçmektedir. Her dönemin de bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal vb. alanlarda kendine özgü gelişim özellikleri vardır. Her birey, içinde bulunduğu dönemdeki diğer bireylerle bu ortak gelişim özelliklerini göstermekle birlikte, kalıtsal miras ve çevresel koşullar bakımından başkalarına benzemeyen bireysel ayrılıklara sahiptir.

Gelişimle ilgili olarak vurgulanması gereken başka bir önemli husus da, gelişimin bir *bütünlük* içerisinde gerçekleştiğidir. Yani hiçbir gelişim dönemi, diğer dönemlerden bağımsız olmadığı gibi, hiçbir gelişim alanı da diğer alanlardan bağımsız değildir. Gelişimde her dönem bir önceki dönemden etkilenir ve bir sonraki dönemi etkiler. Aynı şekilde her alan diğer alanlardan etkilenir, aynı zamanda da onları etkiler.

Makalede incelenecek olan “*okul çağı*”, çocukluğun 6-12 yaşlarını kapsayan “*son çocukluk*” evresidir. Okul öncesi dönemin kazanımları üzerine yapılan ve ergenliğe geçiş olgunluğu kazanılan bu yıllar, genel gelişim açısından olduğu kadar dinî gelişim ve din eğitimi açısından da oldukça kritik yıllardır. Bu nedenle makalede öncelikle, okul çağı çocuklarının genel ve dinî gelişim özellikleri incelenecek, sonra da bu gelişim özelliklerine uygun bir din eğitiminin aile merkezli olarak nasıl verilmesi gerektiği üzerinde durulacaktır.¹

¹ Okul çağı çocuklarının *genel gelişim özelliklerine* ilişkin verilen bilgilerde şu eserlerden yararlanılmıştır: Charlotte Bühler, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. F. Baymur, İnkılâp Kitabevi, 3. bs., İstanbul 1961; Arthur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi I-II*, çev. G. Günçe, AÜ. Yay., Ankara 1974; Arthur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi III*, çev. G. Günçe, AÜ. Yay., Ankara 1972; Guy Jacquin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, çev. M. Toprak, İstanbul 1976; Erik H. Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, çev. T. B. Üstün - V. Taşar, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1984; Luella Cole - John J. B. Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. B. H. Vassaf, MEB. Yay., İstanbul 1985; Jean Piaget, *Çocukta Dünya Tasarımı*, çev. R. Şemin, İstanbul 1988; Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İş Bankası Yay., İstanbul 1988; Mary J. Gander - Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, yayına haz., B. Onur, İmge Kitabevi, Ankara 1993; Münire Erden - Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretme*, Arka-

A. Okul Çağı Çocuklarının Genel Gelişim Özellikleri

Okul çağında bedensel gelişim, okul öncesi dönemde olduğundan daha yavaştır. Bununla birlikte dönemin sonlarına doğru vücut biyokimyasındaki farklılaşmalara bağlı olarak bedensel gelişim aniden hızlanır ve bireyler kendi cinslerine özgü bir görünüm kazanmaya başlarlar.

Okul çağı çocukları hareket gelişimi açısından son derece canlıdırlar. İlgileri evden sokağa kaymıştır. Büyük kas hareketlerini gerektiren, güç ve enerji harcanan faaliyetlere katılmaya isteklidirler. Oyun, spor vb. etkinlikler vasıtasıyla motor becerilerini daha iyi şekilde kullanmayı ve kontrol etmeyi öğrenirler.

Zihinsel gelişim açısından *somut düşünce* biçimindedirler. Somut düşünce, çocuğun gözüyle görebildiği, duyu organlarıyla temas edebildiği eşya ve olaylar üzerindeki çok boyutlu bir mantıksal düşünce biçimidir. Okul çağı çocukları bilgiyi, sistemli ve mantıklı bir biçimde işleyebilirler ama bunu, bilgi somut biçimde verildiği zaman yapabilirler. Soyut bilgiler verildiğinde yetersiz görünürler.

Önceki döneme göre gelişmiş bir telaffuz ve sözcük dağarcığına sahiptirler. Dönem boyunca sayı, zaman, mekân, boyut, hacim ve uzaklık kavramlarını geliştirmeye devam ederken, nesnelere ve bunların sınıflandırılması konusunda da hızla gelişirler. Olayların ve nesnelere sadece adlarını değil özelliklerini, farklılıklarını ve benzerliklerini de öğrenmeye başlarlar. Ancak bu dönemdeki çocuklar “adalet”, “özgürlük” gibi soyut kavramları konuşmaları esnasında kullanabilmelerine karşın, içeriklerini tam olarak kavrayamazlar. Zamanla, okul ortamındaki çeşitlilik olayları farklı açılardan görebilmelerine imkân sağlar ve bunun neticesinde karmaşık ilişkiler hakkında düşünme yetenekleri açılır, konuşmaktan ve sorulara cevap vermekten zevk alırlar. Okuma-yazma ve hesaplama gibi becerileri geliştirmeleri de bu dönemdeki kazanımlardır.

daş Yay., 3. bs. Ankara 1996; J. J. Rousseau, *Emile*, çev. Ü. Akagündüz, Selis Kitaplar, İstanbul 2003; Haluk Yavuzer, *Eğitim ve Gelişim Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu*, Remzi Kitabevi, 11. bs. İstanbul 2004; Yaşar Özbay, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Pegem A Yayınları, Ankara 2004.

Yapılan araştırmalar, okul çağı çocuklarının ilgilerinin kuvvetli bir şekilde pratik ve gündelik hayata yönelmiş olduğunu göstermiştir. Bu dönem içerisinde 10-12 yaşlar düşünceinin gelişmeye başladığı, *zihinsel öğrenme* evresidir. Bu evrede iyi ile kötüyü doğru ile yanlışı seçme yeteneği, yani *üst benlik* gelişmiştir. Bu yaşlardaki çocuklar artık her şeye kolayca inanmazlar ve gördükleri, işittikleri şeyler hakkında hüküm vermeyi öğrenirler. Bilhassa 10. yaş; düzenli, hu-zurlu, elde edilen bilgilerin çözümlendiği ve gelişimin dengelendiği “*altın çağ*” olarak kabul edilmektedir.

Dönemin sonlarına doğru çocukların zihinsel süreçlerinde niteliksel bir de-ğişme görülür. 11-12 yaşlarından itibaren artık eşya ve olayların görünmeyen yanlarını da içine alan *soyut düşünme* biçimine kavuşurlar. Soyut düşünceinin açılmaya başladığı bu evrede çocuklar, nesnelere ve olayları görmeden de bunlar hakkında düşünebilir ve kavram geliştirebilirler. Özel deneyimlerine dayanarak sebep-sonuç ilişkileri kurmaya ve genel ilkelere ilişkin görüş geliştirmeye başlarlar. Kendi düşüncelerini eleştirebilir ve bunlar üzerinde düşünebilirler. Kendi görüşlerinin olabilecek tek görüş olduğu düşüncesinden, insanların farklı algı-ları, farklı düşünceleri ve farklı tepkileri olabileceğini fark etmeye doğru bir ge-lişim gösterirler. Bununla birlikte dönemin sonlarına doğru, muhakeme yetene-đini çok defa aşırı derecede kullanarak her şeyi “sorun yapmaya” ve her şey üzerinde “tartışmaya” başlarlar. Bu, çevrelerinde yeni güçlüklerle karşılaştıklarının bir göstergesidir.

Okul çağı, sosyal gelişim açısından da oldukça belirleyici bir dönemdir. Bu dönemde diğer kişilerle birlikte ortak bir şeyler yapma ve başkalarının varlı-đında ya da denetiminde görev alma isteği artar. Böylece işbölümünün ve baş-kalarından farklı özelliklere sahip olduğunu fark etmenin hazzı yaşanmaya baş-lanır.

Okul öncesi dönemde olduğu gibi, sosyalleşmenin etkileri okul çağında da başlangıçta aile ortamı içinde gözlenir. Aile içindeki sıcak ve kabul edici ilişki-ler, çocuğun bağımsızlık ve özerklik duygusunu destekler ve olumlu bir benlik kavramı geliştirmesine yardımcı olur.

Okul çağı çocuklarının sosyal gelişiminde ailenin yanı sıra ikinci önemli faktör yaşıt ilişkileridir. 6-12 yaşlar arasında arkadaşlık kurmak, dönemin en önemli görevlerinden biridir ve hayat boyunca devam edecek bir sosyal beceridir. Bu dönemde çocuklar aileden daha fazla bağımsızlık ve yaşıtlarıyla daha fazla birliktelik isterler. Çocuklar yaşıt arkadaşlardan oluşan destekleyici bir gruba uyum sağlama ve ona ait olma ihtiyacı duyarlar. Bir akran grubuna uyum sağlamak ve yeterli sosyal becerilere sahip olmak çocuğun yüksek benlik saygısına ulaşmasında önemli yer tutar. Bu nedenle ait olduğu grup tarafından tasvip edilmeyen bencil davranışları terk etmeye başlarlar.

Bu dönemde çocuklar zamanlarının büyük bir kısmını okulda geçirdiklerinden, sosyalleşme sürecinde arkadaş tutumları kadar öğretmen tutumları da önem kazanır. Böylece çocuklar, aile dışındaki çevresel faktörlerin çeşitlenmesiyle aile, okul ve arkadaş dünyası içinde birtakım çelişkiler ve yeniliklerle karşı karşıya kalırlar.

Çocuğun sosyal gelişiminin önemli bir yönü, onun başkalarının duygularını, ruhsal durumlarını ve niyetlerini anlama gücündeki artışla ilişkilidir. Okul çağı çocukları, okul öncesi döneme göre daha az *ben-merkezlilik* gösterirler. Genellikle daha genişlemiş bir sosyal bakış açısına sahiptirler. Başkalarıyla oyunlarında ortak kuralları ve amaçları paylaşarak, sıraya uyarak gerçek bir eşgüdüm ve yarışma davranışı gösterirler.

Okul öncesi dönemin uydurmaca ve hayali oyunları, bu dönemde yerini daha çok yaratıcılık gösteren oyunlara bırakmıştır. Bununla birlikte önceki döneme göre oyun daha az ilgi çekicidir. Buna karşılık bilgiye düşkünlük, sorumluluk üstlenme, bir şeyler yapma, yaptığı işlerde başarılı olma isteği önem kazanmış; yaptığı işlerde beğeni toplamak, arkadaşları ve yetişkinler tarafından takdir edilmek bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Bu nedenle, çocukların yaptıkları işleri takdir eden, başarılı olabileceği alanlarda kendini sinamasına imkân veren ana-baba ve öğretmenler, bu gelişim döneminde "*başarılı olmaya karşı aşağılık duygularına kapılma endişesi*"nin üstesinden gelinmesinde çocuğa yardımcı olmuş olurlar. Böylece başarıları öne

çıkarılan ve takdir edilen çocuklar, “başarılıyım” duygusuyla bir sonraki gelişim dönemine güvenle girerler.

Öte yandan ilgili ve anlayışlı ana baba, öğretmen ve okul arkadaşları ile karşılaşamayan ya da yaptığı işler akranları ve yetişkinler tarafından onaylanmayan çocuklar güvensizlik, utangaçlık ve aşağılık duygusunun çekirdeklerini kişilik yapılarına eklemiş olurlar.

Bu dönemde cinsiyet rolü gelişimi, sosyalleşmenin odak noktası haline gelir. Ana-babalar, akranlar ve okul yaşantıları bu konuda önemli etki kaynaklarıdır. Okul çağı çocukları kendi cinslerinden çocuklarla yani erkekler erkeklerle, kızlar kızlarla oynama ve yakınlık kurma eğilimindedirler. Bunun nedeni, bu yaştaki çocukların kendi cinsel kimliklerini pekiştirme döneminde olmalarıdır. Freudcu kurama göre ruhsal-cinsel çalkantı ve çatışmalar 6-7 yaşlarından ergenliğe kadar yatışma ve uyuklama durumuna geçer. Bu durum ergenlik fırtınası öncesindeki geçici bir sessizliktir. Bu nedenle bu kuramın savunucuları bu döneme *gizlilik dönemi* ya da *örtülü dönem* demişlerdir.

Duygusal gelişim bakımından yoğun heyecan durumları azalmış olmakla birlikte korku ve endişe okul çağı çocuklarında etkin duygulardır. Bunların başında okula gitmeyi reddetmek veya okulda iken yoğun bir kaygı duymak ve ölüm fobisi gelmektedir. Ölüm fobisi, *sekizinci yıl kaygısı* olarak bilinir. Bedensel zarar, soygunlar, çocuk hırsızları ve hayvanlar okul çağı çocuklarının diğer korku konularıdır.

Çocuğun kendine olan güveni, başkalarına karşı gösterdiği sevgi, sevecenlik ve yardım, gereksiz korku ve öfke davranışı göstermemesi birer *duygusal olgunluk* belirtisidir. Kişilik gelişimi, duygusal olgunluğun etkisinde olduğu için ailede ve okulda sevgi eksikliği yaşayan çocuklarda içedönüklük, bencillik ve uyumsuzluk gibi olumsuz özellikler gelişebilir.

Ahlâkî gelişime gelince, bu konuda bilim adamları tarafından değişik dönemlerde çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Ahlaki yargıların *özdeşleşme*, *model alma*, *şartlanma* gibi farklı yollarla oluştuğu üzerinde durulmuştur. Mesela, *Piaget*, çocukların 10-11 yaşlarına kadar ahlâkî yargılar açısından çevrelerin-

deki otorite figürlerine bağımlı olduğunu ileri sürmüştür. O, bu döneme *dışa bağlı dönem* demıştır. Bu dönemdeki çocuklar sorgulamadan kurallara uygun davranabilirler, ancak kural koyan kişiler çevrede olmadığında kuralları çiğneyebilirler. Bir davranışın "iyi" ya da "kötü" olduğuna karar verirken davranışın kurallara uygun olup olmamasına ve yarattığı sonuçlara dikkat ederler, davranışı yapan kimsenin niyetiyle ilgilenmezler. Dönemin sonuna kadar çocuklar için, işlenen suçun önem derecesini suça bağlı olarak ortaya çıkan "*fiziksel sonuçlar*" belirler.

Ahlâkî gelişim ile zihinsel gelişim arasında bir paralellik kuran Piaget, soyut işlemler dönemine doğru ilerledikçe, çocukların dışa bağlı dönemden, özerk döneme geçtiklerini belirtmektedir. O'na göre 11 yaş ve üstündeki çocuklar *özerk döneme* girerler. Bu döneme giren çocuklar, kuralların niçin konulması gerektiğini anlamaya başlamakla birlikte başkaları tarafından konulan kurallara uymama davranışı gösterirler. Bu, daha çok kendi kurallarını uygulamak istemelerinden kaynaklanır. Bu yaştaki çocuklar önceki dönemin aksine, davranışları değerlendirirken davranışın altında yatan "*niyet*" faktörüne dikkat ederler.

Görüldüğü gibi gelişimin diğer boyutlarında olduğu gibi kuşkusuz ahlâkî gelişimde de, içinde bulunulan koşullar, gelişim düzeyi, deneyim, öğrenme yaşantıları vb. pek çok faktör birlikte etkili olmaktadır.

Buraya kadar verilenleri özetlemek gerekirse denilebilir ki; okul çağı çocukları, kim olduklarını keşfetmeye ve bireysel kimliklerini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu nedenle de durmadan bir şeyler öğrenmek, yeni şeyler denemek, beceri kazanmak ve üstünlük kurmak istemektedirler. Dönemin sonlarına doğru, bütün zihinsel eylemleri yapabilecek olgunluğa ve çevrenin kurallarına uygun bir şekilde hareket edecek irade gücüne kavuşsalar da bu, onların iradeleriyle kendilerine tamamen hâkim olacakları anlamına gelmemektedir. Onların hâlâ kazanmaları gereken önemli tecrübeler vardır.

B. Okul Çağı Çocuklarının Dinî Gelişim Özellikleri

Çocukta dinî bilincin uyanmasında ve gelişmesinde rol oynayan pek çok faktör vardır. Psikolojik ve pedagojik çalışmalara göre bunların en önemlileri;

çocuğun doğal gelişimi, yetişkinlerin tutumu ve dinî konuların doğrudan doğruya öğretimidir.²

Bazı ayet ve hadislerde³ olduğu gibi, din psikolojisi alanında yapılan birçok araştırma sonucu da⁴ çocuğun doğuştan dinî inanca elverişli ve yetenekli bir yaratılışa sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durum kuşkusuz, çocuğun doğuştan dindar olması anlamına gelmemektedir. Zira çocuğun dinî duygu ve düşünceleri günlük yaşantısındaki görgülerinin ve gözlemlerinin etkisinde gelişmekte ve çocuk, diğer konularda olduğu gibi dinle ilgili kavramları, hükümleri ve davranış biçimlerini de çevresinden öğrenmektedir. Bu nedenle yaratılışı uygun olsa da dinî inancının gelişmesi için çocuğun çevresel faktörler bakımından desteklenmesi ve beslenmesi büyük önem taşımaktadır.

Çevresinde dinî uyaranlarla ve dinî yaşayış örnekleriyle karşılaşan çocuklarda dinî gelişimin daha canlı olacağına şüphe yoktur. Araştırmalar, bilhassa aile bünyesindeki din eğitiminin, çocukları derin bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Bu, ailenin dinî değerlerin ve dinî ilişkilerin modeli olmasından ileri gelmektedir. Aile içindeki dinî hareketler ve kullanılan dinî tabirler, onları sembolize eden derunî bir yaşantı içinde yer alır ve bu yaşantıların aile üyeleriyle birlikte olması çocuğun aileye bağlanmasını sağlar.⁵

Okul çağının ilk yılları, çocuğun “iyi” ile “kötü”, “faydalı” ile “zararlı” olanı birbirinden ayırmaya başladığı bir evredir ki buna “temyiz çağı” denilmiştir. İslâm düşünürleri, yaptığı yanlış bir davranıştan dolayı çocuğun pişmanlık duymasını, utanmasını ve davranışlarını değerlendirmesini *temyiz* alameti say-

² Bk. Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara 1980, s. 88-89; Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Ankara 1990, s. 70.

³ Bk. A'râf 7/172; Rûm 30/30; En'am 6/75-80; Buhârî, Cenâz, 79; Müslim, Kader, 22, 25; Müsned II, 233 vdğr.

⁴ Bu konuda bk. Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara 1983, s. 39-43, 105; Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, TDV. Yay., Ankara 2003, s. 252-254; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003, s. 113-116.

⁵ A. Vergote, “Çocuklukta Din” çev. E. Fırat, *AÜF Dergisi*, Ankara 1978, s. 316.

mışlar ve bir çocuğun bu özelliklere 7-10 yaşları arasında ulaşabileceğini düşünmüşlerdir.⁶

7-10 yaşlarının çocukta ahlâkın istikrarlı bir hal almasına yardım edecek çok derin bir dinî gelişmenin meydana geldiğini düşünen psikologlar da vardır. Buna göre, bu dönemdeki çocuklar, önceki dönemlerde olduğu gibi, hissedilen, tasarlanan ve hayalde canlandırılan bir din duygusu yerine, yavaş yavaş zihinle kavranan bir dinî anlayışa yönelirler. 11 yaşındaki bir çocuk artık daha önceki yılların güzel hülyalarıyla yetinmez ve onların yerine etki eden, yaşanan ve somut olarak gözlenebilen sağlam bir dine ihtiyaç duyar.⁷

Batıda yapılmış bazı araştırma sonuçları, dinî duyguların uyanışının daha çok 7-14 yaşları arasında olduğuna işaret etmektedir. Ancak aynı araştırmalarda bu duyguların ortaya çıkmasının başta aile olmak üzere bireysel özellikler ve çevresel faktörlere bağlı olduğuna dikkat çekilmekte ve hangi kültür olursa olsun bireyin dinî tutumlarının aile içerisinde edinilen ilk dinî tecrübelerle sıkı sıkıya bağlı olduğu vurgulanmaktadır.⁸

Ülkemizde de okul çağı çocuklarının dinî duygu ve düşünce gelişimi üzerinde yapılmış bazı araştırmalar vardır. Bunlardan, 7-12 yaş grubundaki çocuklar üzerinde yapılmış bir araştırmanın sonuçları, çocukların dine canlı bir ilgi gösterdiklerini ve dinî konuları öğrenmek ve uygulamak istediklerini göstermektedir.⁹ Bu araştırma sonuçlarına göre, 7-9 yaşındaki çocuklar, dinî inancın uyanma ve gelişme döneminde, bu evredeki çocukların dinî kavramları öğrenmeleri ve konuşma diline aktarmaları oldukça gelişmiştir. Bu durum 10-12 yaşında özellikle dinî yönden beslenen ve özendirilen çocuklar arasında daha da belirgindir ancak bu evrede bilgiler ve inançlar önceki evrelere göre daha fazla aklî kontrolden geçirilmektedir. Dinî pratikleri uygulama isteği ise 7-9 yaşında

⁶ Bu konudaki görüşler için bk., İbrahim Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Tuğra Neşriyat, İstanbul ty., s. 101-107.

⁷ Jacquin, *age*, s. 88, 119-120.

⁸ Vergotc, *agm*, s. 315-316; Bu araştırmalara atıf için ayrıca bk. Ünver Günay, "Türkiye'de Dinî Sosyalleşme", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)*, İlahiyat Fak. Yay. 1, Ankara ty., s.197.

⁹ Yavuz, *age*, s. 248, 250.

daha duygusal bir karakter gösterirken 10-12 yaşında daha çok bilinçlenmiştir. Bununla birlikte dinî inançla ilgili gözlemler, duygular ve düşünceler çocuğun iç hazırlığını olumlu yönde etkilemekte, dinî inançlara ve pratiklere karşı uyarıldırılmış istekler, çocukları onları öğrenmeye ve denemeye yönlentmektedir.¹⁰

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, okul çağı çocuklarının dinî alanda merak ettikleri konuların başında “Allah” gelmektedir. Çocuklar Allah’a inanmak için ilgi, eğilim ve arayışı daha küçük yaşlardan itibaren dışarıya yansıtmaktadırlar. Çocukta Allah tasavvurunun oluşumunda yaş ve ona paralel olarak izlenen zihinsel gelişim temel faktörler olmakla beraber, çocuğun aile bireylerinin ve yakın çevresinin Allah’a karşı tutum ve davranışları da son derece önemli görülmektedir. Bu dönemdeki çocuklar, başta Allah’ın büyüklüğünü, nasıl var olduğunu, nerede ve nasıl olduğunu, neden tek olduğunu, eşi, benzeri ve ortağının niçin olmadığını, Allah’ın gücünün her şeye nasıl yettiğini, insanların O’nu görememesine rağmen O’nun herkesi nasıl gördüğünü, insanın kalbinden geçenleri nasıl bildiğini, bütün insanlara yiyecek ve içecekleri nasıl yetiştirdiğini merak etmektedirler.

Okul öncesi dönemde, Allah’ı insana ait özellikler içinde tasavvur eden çocuklar okul çağı boyunca önemli gelişmeler göstermektedir. 7 yaşlarından itibaren çocuklar, Allah’ı kendilerinin ve yakınlarının yaratıcısı çok yüce bir varlık olarak tasavvur edebilseler de hâlâ “somut” bir Allah tasavvuru hâkimdir. 10 yaşından itibaren çocuklar Allah’ı temel sıfatlarıyla ilişkiler kurarak tasavvura başlamakta, özellikle 11-12 yaşlarında soyut “Allah” tasavvuruna yönelebilmektedirler. Meselâ 7-9 yaşlarında, her şeyi yaratan, koruyan, yardım eden, istekleri karşılayan ve genellikle “gökte” olduğu tasavvur edilen Allah’ın, 10-12 yaşlarında esirgeyen, bağışlayan, affeden özellikleriyle “her yerde” olduğu tasavvuru ağırlık kazanmakta ancak insanî özellikler taşıyan *antropomorfik* Allah tasavvuru da etkisini sürdürmektedir.¹¹

Batıda yapılan bir araştırmada, Allah anlayışının 6 yaşından 11 yaşına doğru gittikçe ruhanileştiğinden bahisle şöyle denilmektedir: “6 veya 7 yaşına doğru

¹⁰ Yavuz, *age*, s. 247-248, 251, 253.

¹¹ Ayrıntılar için bk. Yavuz, *age*, s. 83, 159 vd., 249, 254-255.

antropomorfizm basit ve maddîdir. Allah terasları olan bir evde oturmaktadır. 8 yaşından itibaren 11 yaşına kadar antropomorfizm hafifler; çocuk Allah'ı diğer insanlar gibi olmayan bir insanın tezahürleri altında göz önüne getirir: O, meleklerle birlikte hükümranlığım sürer, O'na dokunmak mümkün değildir. 12 yaşında ise ruhanileştirilmiş bir Allah inancı kesinleşir. O, artık her yerdedir ama görünmezdir."¹²

Görüldüğü gibi, okul çağıının ilk evresi (7-9) ile son evresi (10-12) arasında zihinsel gelişime paralel olarak önemli geçişler yaşanmakta ve bunlar dinî kavram ve düşüncelere de aynıyla yansımaktadır. Ancak burada şu hususa dikkat çekmek gerekir ki, çocukların Allah tasavvuru, içinde buldukları gelişim çağıının genel gelişim özellikleri ile olduğu kadar, başta aileleri olmak üzere içinde yaşadıkları dinî-kültürel çevre ile de yakından ilişkilidir.¹³ Yani çocuklar, çevrelerinin kendilerine sunduğu Allah anlayışını, kendi ruhî güçleriyle işleyerek tasavvur etmeye çalışmaktadırlar.

Okul çağı çocuklarının "Allah"tan sonra en çok merak ettikleri diğer dinî konular ise *Yavuz*'un araştırmasına göre şunlardır: "Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin hayatları, ölüm, ahiret, cennet, cehennem, melek, şeytan, cin, günah, sevap, helal, haram, ibadetlerin niçin yapıldığı, günahkârların müslüman olup olmadığı, müslümanlığın ve dinin ne anlama geldiği, neden çeşitli dinlerin olduğu vb." Çocukların bu konularla ilgili düşünceleri de yine kendilerine anlatılanlara ve çevrelerinden edindikleri izlenimlere dayanmaktadır. Bununla birlikte dinî düşüncenin gelişmesinde tabiat ve tabiat olaylarının etkisi de göz ardı edilmemelidir. Zira bitmeyen öğrenme isteğiyle dolu olan çocuklar gizli sırlarla örtülü tabiatı çözmek ve onun nasıl meydana geldiğini öğrenmek istemektedir. Yeryüzünün, gökyüzünün, rüzgârın, bulutların, yağmurun, karın, nehirlerin,

¹² Bk. Vergote, *agm*, s. 319 vd.

¹³ Bu konuda farklı dinlere mensup ailelerin çocukları üzerinde yapılmış olan bazı araştırma sonuçları ve yorumları ile ilgili olarak bk., Vergote, *agm*, 315-329; Renzo Vianello, Kalevi Tamminen, Donald Radcliff, "Çocukların Dini Kavramları", çev. İ. Yıldız, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul 2000, s. 403-444; Mustafa Köylü, "Farklı Din ve Kültürlere Mensup Çocukların Dinî İnanç ve Tanrı Tasavvurları", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 19, Bahar 2004, s. 17-30.

göllerin, denizlerin, dağların, bitkilerin, hayvanların vb. varlıkların nasıl olduğunu, bunların kim tarafından ve nasıl yapıldığını ve aynı şekilde kendilerinin nasıl olduklarını ve nereden geldiklerini, kısaca yaratılış konusunu da merak etmektedirler.¹⁴

Bunlar aslında sadece çocukların değil bütün insanların hayatı boyunca sürececek olan kendi varlığını anlamlandırma çabasının ve çevreye uyum sağlama sürecinin gereğidir.

Okul çağı çocuklarının *dua* ve *ibadet* konularına karşı da ilgileri yüksektir. Bu çağdaki çocuklar ibadet edenleri izlemekten hoşlanmakta, onları taklit etme ve onlar gibi dua etme denemelerine girişmektedirler. Okul öncesi dönemde şeker ve oyuncak istemek için yapılan egosantrik duaların yerini okul çağında hastalıktan, felaketten vb. tehlikelerden korunma, sevdiklerinin ve ülkenin iyiliği vb. istekleri ihtiva eden dualar almaktadır.¹⁵ Bu dualar, aynı zamanda daha makul bir içerik de taşımaya başlamaktadır. Allah'ın duaları kabul edeceğini ve O'ndan her şeyi isteyebileceğini öğrenen bir çocuğun annesine söylediği şu sözler bu hususa iyi bir örnektir: “*Uzaktan kumandalı bir araba istiyorum. Bunun için Allah'a yalvarıyorum. Biliyorum Allah bana gökten oyuncak atacak değil, ama senin kalbine, çocuğuma bir uçak alayım isteğini verebilir. Sen de bana oyuncuğu alırsın*”¹⁶

Okul çağındaki çocuklar, hayal dünyaları oldukça gelişmiş olduğundan, çevreden duydukları ve gördükleri bir takım batıl inanç ve hurafelere ve mutlu tesadüflere inanma eğilimi de gösterebilirler.¹⁷ Dolayısıyla bunların etkilerinin pek çok tutum ve davranışlarında olduğu gibi dualarında da görülebileceği unutulmamalıdır.

¹⁴ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz, *age*, s. 83-88, 253-255, 258-259.

¹⁵ Bk. Selçuk, *age*, s. 100, 102. Bu konuda örnekler için ayrıca bk. Beyza Bilgin, “Çocuklarımızın Duyguları ve Duâları” *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1995, s. 69-78.

¹⁶ Bk. Beyza Bilgin- Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Akid Yay, Ankara 1991, s. 73.

¹⁷ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara 1990, s.91.

Farklı dinlere mensup çevrelerde yapılmış araştırmalar, dinî inanç ve yaşantılar konusunda kız çocukların erkek çocuklara göre daha içten ve istekli olduklarını göstermiştir.¹⁸ Cinsiyet faktörünün, ayinlerin ve dinî sembollerin değerlendirilmesinde ve "Allah" anlayışında da etkili olduğuna işaret eden araştırmalar vardır. Mesela batıda yapılmış bir araştırmaya göre erkek çocuklar ayinlerde obje ve hareketlerde ısrar edip usûl ve kurallara itinalı bir şekilde saygı göstermekle meşgul olurken, kız çocuklar ayinlerin pratiğinden çok sembolik anlamlarına daha büyük ilgi göstermektedir. Erkek çocuklar için ayinler, disiplini ve saygıyı, kız çocuklar için ise sevgi ile tapınmayı ifade etmektedir. Erkek çocuklar, Allah'ın kendileri için ne olduğundan çok, Allah'ın kendilerinden ne istediğine dikkat etmektedir. Erkekler için Allah; kemali, kudreti ve kuvvetiyle otoritenin kaynağıdır ve insandan O'nun iradesine uygun hareket etmesini, itaati istemektedir. Kız çocuklar ise, Allah'ın kendilerinden ne istediğinden çok, Allah'ın kendileri için ne olduğuna dikkat etmektedir. Bu anlamda kızlar için Allah, huzur veren sevginin kaynağıdır.¹⁹

Özetlemek gerekirse denilebilir ki, çocuklar genellikle çevrelerinin dinî ortamına alışmaya ve uymaya çalışırlar. Başlangıçta bilmeden ve düşünmeden taklitle çevresine uyum sağlamaya çalışan çocuklar, kendilerini çevreleyen dinî normları ve kuralları, gelenek ve görenekleri, tutum ve davranışları kendilerine örnek seçtikleri yetişkinlerden öğrenirler. Dinin taklit ve tekrarlarla öğrenilebilecek yanları okul çağının başlarından itibaren kolaylıkla işlenebilmektedir. Ancak, çocuklar 10-12 yaşlarında, öğrenilmiş ve alışkanlık kazanılmış dinî inançları ve pratikleri, ikna olmaya yönelik olarak kontrolden geçirmeye, bunlarla ilgili kendi algı ve anlayışlarına uygun yorumlar geliştirmeye ve bazı tercihlerde bulunmaya başlamaktadırlar.

Bu çağlardaki çocuklarda bilgiye düşkünlük ve bilgilenme isteği açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Daha önceki dönemlerde bilgileri itirazsız kabul eden çocuklar artık bilgiyi itirazsız kabul etmek yerine akıllarıyla kavramak istemektedirler. Bu evrede vicdan da, gittikçe yükselen bir sesle yargıları etkile-

¹⁸ Yavuz, *age*, s. 55, 95, 103, 117; Vergote, *agm*, s. 327 vd.

¹⁹ Bk. Vergote, *agm*, 327-329.

mektedir. Ancak zihinsel yapılar henüz yeterli olmadığından çocuk, çevresindeki davranış kurallarını benimseyip bunlara bağlanırken duygular da etkili olmaya devam etmektedir.

C. Okul Çağı Çocuğunun Ailede Din Eğitiminde Temel İlkeler

Çocuğun genel gelişiminde olduğu gibi, dinî duygu ve düşüncesinin gelişiminde de çevresel faktörlerin en önemlisi hiç kuşkusuz ailedir. Ailenin etkisi özellikle çocuk okula başlayıncaya kadar çok daha belirgindir. Çocuk okula başladığında yeni ve karmaşık bir sosyal çevreye katılmış, dış dünyaya açılmış olur ve böylece ailenin yanı sıra okul çevresi de çocuğun gelişiminde önemli bir faktör haline gelir. Bu durum, ailenin çocuk üzerindeki etkisinin okul öncesi döneme göre azalmış olması anlamına gelse de ailenin önemi okul çağında da, bireyin hayatı boyunca da önemini hep sürdürecektir. Bu nedenle bu bölümde okul çağı çocuğunun din eğitiminde ailelere rehberlik edecek bazı temel ilkeler üzerinde durulacaktır.

Gelişim dönemleri içerisinde “okul çağı” denilen döneme, “öğrenim çağı” da denilmektedir. Bu, okul çağı çocuğunun ruhî durumunun, öğrenmeye ve edindiği bilgileri zihinsel süreçlerden geçirmeye; duygu, düşünce ve davranışlarıyla sosyal hayata uyum sağlamaya elverişli bir hale gelmesi demektir. Zira okul çağına gelmiş çocuklar okuma, yazma, dinleme, anlama, kendini ifade etme gibi temel becerileri geliştirmek için gerekli olgunluğa büyük ölçüde ulaşmışlar ve kendilerine verilecek bilgileri almaya hazır hale gelmişlerdir.

Bu dönem çocuklarının bilgiye düşkün olup, bu bilginin akılla kavranılacak türden olmasına önem verdiklerine ve bu yılların aynı zamanda derin bir dinî gelişmenin meydana geldiği yıllar olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, okul çağı çocuklarına verilecek dinî bilgilerde okul öncesi dönemde olduğu gibi duygusal ağırlıklı bir yaklaşım yeterli olmayacaktır. Okul çağında, özellikle 9-10 yaşlarından itibaren din eğitiminde duygusal boyut da ihmal edilmeden ama daha çok bilişsel boyuta ağırlık verilmesi, dinî içerikli bilgilerin çocukların akıllarıyla kavrayabilecekleri ve tatmin olabilecekleri şekilde sunulması gerekmektedir.

Burada önemli olan bir diğer husus da bu dönem çocuklarının dinî sorumluluklar için ruhsal ve bedensel yetenekler bakımından henüz yeterli olgunluğa erişmemiş olduklarını unutmamak, dolayısıyla onlardan dini bütün boyutlarıyla anlamalarını ve yaşamalarını beklememektir. Bu dönemlerde verilecek olan din eğitimi temel hedef, çocuğun varlığı ve hayatı anlamlandırma, kimlik ve dünya görüşü oluşturma çabalarında ona dinin imkânlarını ve desteğini sunmak, dinî duygu ve düşüncelerinin sağlıklı gelişmesi ve ibadet alışkanlığı kazanması hususunda ona rehberlik etmek olmalıdır.

Bu hedefe ulaşabilmek için yetişkinlerden beklenen, *samimi ve sıcak bir yaklaşım, gayret karşısında kırılmayan bir cesaret, devamlı bir yardım ve hizmet çabasıdır.*²⁰ Bu ifadeleri biraz açmak gerekirse öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, din eğitimi her şeyden önce sevgi temelinde dayanmalıdır. Sevebilmek için de sevilmek, sevgiyle büyümüş olmak gerekir. İnsanlar hangi yaşta olurlarsa olsunlar daha çok sevdikleri kişilerden etkilenirler. Çocuklar ve gençler özdeşim kuracakları modeller arar ve bunları sevdikleri kişilerden seçerler.

Çocuğu “*sevmek*” acaba herkes için aynı anlama geliyor mu? Kanaatimizce gelmiyor ve sorun da burada başlıyor. Zira kimi ana-babalara göre çocuğu sevmek; onun her isteğini yerine getirmek, hiçbir hareketine karışmamak ve her durumda onu öpmek ve okşamaktır. Kimilerine göre, devamlı olarak çocuğu gözetim ve denetim altında tutmak, korumak, ona hiçbir sorumluluk vermemek ve onun yapacaklarını bizzat yapmaktır. Kimilerine göre ise, sevgiyi gizlemek, şırmarmaması için mesafeli durmak, aşırı disiplin, baskı ve hatta dayak bile sevmenin gereğidir.

Oysa gerçekte çocuğu sevmek; onu dinlemek, anlamak, tanımak, kolaylık göstermek, merhamet etmek, affetmek, zaman ayırmak, paylaşmak, kısaca onu bir birey olarak kabul edip değer vermektir.

²⁰ Bk. Jacquin, *age*, s. 122.

Çocuklar her şeyi açıkça ifade ederler. Ama büyükler çoğu kere duymazdan gelirler. Oysa en iyi iletişim kurma yolu, önce çocuğa kulak vermek ve ne dediğini anlamaktır.²¹

Sevgi ve şefkat yalnız ağlayanla ağlamak demek değildir. Gülenin neşesine ondan daha çok neşelenerek katılmak da sevgi ve şefkatin gereğidir. Geniş bir duygular yelpazesinin anlamına girebilme yeteneği de şefkattir. Sözelimi, öfkeli birine şefkat göstermek demek, kendi öfkemizi ve bunun yarattığı gerginliği hatırlamaktır.²²

Şu halde ana-babaların çocuklarına göstereceği gerçek sevgi, gelişimlerinde ve girişimlerinde onlara karşı “*destekleyici yaklaşım*” içinde olmayı gerektirir. Bu yaklaşım içindeki ana-babalar olumlu etkiler verirler, kesin ve açık isteklerde bulunurlar, kurallar koyar ve sonuçları yerine getirirler. Çocuk büyüyüp olgunlaştıkça da onunla daha fazla uzlaşırlar.

Çocuğunun olumsuz davranışlarına göz yuman, tümüyle kabuğuna çekilen ya da çocuğun bütün isteklerini karşılayan “*pasif yaklaşım*” içindeki ana-baba tutumlarının eğitimsel anlamda sevgi ile ilgisi yoktur. Keza çocuğunun davranışlarını değiştirmek için çeşitli bahaneler arayan, onu başkalarıyla kıyaslayan ya da davranışlarından dolayı çocuğunu susturan, aşağılayan, ona sürekli bağırarak, kızan ve döven “*denetleyici yaklaşım*” içindeki ana-baba tutumları da yanlıştır.²³ Demek oluyor ki, aşırı serbest ya da aşırı koruyucu tutumlar kadar, aşırı baskıcı ve otoriter tutumlar da gerçek sevgiye aykırıdır. Doğru olan ise, çocuğun olumsuz davranışları karşısında *sabırlı, anlayışlı ve hoşgörülü* bir yaklaşımla sorunları çocuğuyla birlikte çözmeye çalışan; olumlu davranışları karşısında ise *cesaretlendiren ve güven veren* yaklaşımlarla çocuğunu *destekleyen* ana-baba tutumlarıdır.

²¹ M. Faruk Bayraktar, “Ailenin Eğitim Görevi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1995, s. 122.

²² Jersild, *age*, III, s. 215-216.

²³ Haluk Yavuzet, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, İstanbul 1999, s. 59.

Çocukların yetişkinlere göre en önemli eksikliklerinden birisi tecrübeleridir. Tecrübeler, bedeller ödenerek kazanılmış değerli birikimlerdir. İnsan ömrü, her şeyi tecrübe ederek öğrenecek kadar uzun değildir. Eğitimde rehberliğin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Tecrübeli yetişkinler, yetişmekte olan nesillere rehberlik edeceklerdir. Ancak rehberlik, her şeyden önce karşılıklı sevgi, saygı ve güven içerisinde yürütülecek ve kabullenilecek bir faaliyettir.

Eğer çocuklar güven, koruma, sevgi, saygı ve ihtimamı gerektiren önemli noktalarda ihmal edilirlerse, fizikî ve ruhî gelişmeleri büyük yaralar alabilmektedir.²⁴ Klinik vakaların psikiyatrik incelemeleri, hastalıkların çocukların gördükleri eğitim öğretim ve disiplin uygulamaları ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bilhassa aşırı baskıcı, yasaklayıcı ve seviyeye uygun olmayan bir din eğitimi, çocuklarda tedavisi güç ruhsal hastalıklara ve olumsuz kişilik özelliklerine yol açabilmektedir.²⁵

Her türlü eğitim gibi din eğitimi de baskısız ve hoşgörü ortamında uygulandığında kişinin mutluluğunu artırabilir, Allah inancı ve sevgisi zor durumlarda güç alacağı bir dayanak olur.²⁶ Bu bakımdan din eğitimi; acı veren, baskıcı, sindirici ve onur kırıcı tepkiler ve cezalardan uzak olarak çocuklara *özdenetim* ve *iç disiplin* kazandırmayı amaç edinmelidir.

Özdenetim; içinde yaşadığı toplumda geçerli olan kurallar ve değer yargıları çerçevesinde bireyin kendi yapıp ettiklerini gözden geçirmesi, değerlendirmesi ve sorumluluk üstlenmesidir. Her şeyden önemlisi de bireysel ve toplumsal huzur için doğru davranışlarını pekiştirmesi ve yanlış davranışlarını tekrarlamak için gayret gösterecek bir irade gücü kazanmasıdır.

Çocuğa kuralları öğretmek ve onu bir düzene sokmak da tek başına yeterli değildir. Çocuk denetim altında değilken de öğrendiklerini uygulayabilmelidir.

²⁴ C. I. Sandström, *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. R. Şemin, İÜEF. Yay., İstanbul 1971, s. 135.

²⁵ Bu konuda bazı örnekler için bk. Mualla Öztürk, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)*, İlahiyat Fak. Yay. 1, Ankara ty., s. 206-210.

²⁶ Atalay Yörükoğlu, “Ruh Sağlığı, Ahlâk Değerleri ve Din Eğitimi” *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)*, İlahiyat Fak. Yay. 1, Ankara ty., s. 214.

Tek başına kaldığı zaman da kurallara uyuyor, davranışını kendi düzenleyebiliyorsa yetiştirme başarılı olmuş sayılır. Başka bir deyişle çocuk, düzenli davranışı içine sindirmiş, özümsemiştir. Kendi kendini yönetme yeteneğini kazanmıştır.²⁷

Din eğitiminde çocuğun önemli etkileşim kaynaklarından biri olan sosyal çevresinin oluşmasında seçici olmak da önemlidir. Buradan çocukların belli bir çevre içerisinde sürekli kontrol altında tutulması anlaşılmalıdır. Zira "çocuğu kontrol etme ve ona tümüyle egemen olma girişiminde bulunan ana-babalar, çocuklarını gerçek yaşama hazırlayamazlar."²⁸ Çocuk gerek okulda, gerek sokakta, gerekse günümüzde çok etkili olan kitle iletişim araçları karşısında çeşitli olumsuz koşullarla yüz yüze gelecektir. Burada önemli olan çocuğu sürekli kontrol altında bulundurmamak değil, olumsuz çevre koşullarından yara almayacak biçimde doğru tercihler yapmasına rehberlik etmektir.

Okul çağı çocuğunun eğitiminde, etkileşim kaynaklarının en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz, okul ve buradaki öğretmen ve arkadaş çevresidir. Ülkemizdeki mevcut duruma göre, çocuklar ilköğretim 4. sınıfa, bir başka ifadeyle 10 yaşma kadar okulda doğrudan bir din eğitimi ve öğretimi almamaktadır. Ancak programlardaki birçok derste dolaylı olarak dinî ve özellikle ahlâkî meselelerle karşılaşmakta ve öğretmenlerin bu meselelere yaklaşımı çocukları etkilemektedir. Öte yandan çocuğun dinî duygu ve düşüncesinin; zihinsel, duygusal, sosyal vb. diğer gelişim alanları ile bağlantılı olarak şekillendiği ve din eğitiminin, genel eğitimle bir bütünlük içerisinde anlam kazandığı gerçeği okul çevresinin önemini daha da arttırmaktadır. Sözelimi öğretmen, okul çağı çocukları için çok önemli bir bilgi kaynağı ve özdeşim modelidir. Hatta öğretmen bazen ana-babaları aşan bir otorite konumuna gelebilmektedir.

Keza okul çağı çocukları gruba bağlı davranışlar geliştirmeye eğilimli oldukları için arkadaş çevreleri de önemli bir etkileşim kaynağıdır. Bu bakımdan ana-babaların, çocuklarının okul, öğretmen ve arkadaş çevreleri konusunda im-

²⁷ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 148.

²⁸ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, 48.

kânlar ölçüsünde seçici olmaları ve okul-aile işbirliğine önem vermeleri son derece mühimdir.

Buraya kadar okul çağı çocuğunun din eğitiminde göz önünde bulundurulması gereken temel yaklaşımlar belirlenmiş oldu. Şimdi, bu yaklaşımlara göre okul çağı çocuklarına inanç, ibadet ve ahlâk konularının öğretiminde ailelerin neler yapabileceği üzerinde durulacaktır.

Biliyoruz ki, bir davranışın oluşması için öncelikle onun öğrenilmesi gerekir. Öğrenilen bir davranışın tekrar edilmesi ise onun benimsenmesine bağlıdır. Dinî davranışlar küçük yaşlarda daha çok taklit ve tekrarla öğrenilmektedir. Bu durum okul çağında da bir şekilde devam etmektedir. Ancak okul öncesi dönemde taklit ve alışkanlık yoluyla kazanılmaya başlanan dinî davranışların ve dinî pratiklerin okul çağından itibaren yavaş yavaş daha bilinçli olarak yapılan anlamlı faaliyetler haline gelmesi, bir başka ifadeyle bunların niçin yapıldığının birey tarafından kavranılması gerekmektedir.

Okul çağı çocukları ile ilgili yapılmış araştırmalara göre, çocukların merak ettikleri dinî konuların başında “Allah” gelmektedir. Din eğitiminde sağlam ve doğru bir Allah inancı her şeyden önce gelmektedir. Zira bireyin kendisiyle ve çevresiyle ilişkilerine yön veren en önemli etken Allah inancıdır, bir başka ifadeyle nasıl bir Allah’a inanıyor olduğudur. Bu nedenle Allah inancı çocuklara sevgi, ümit ve bağlanma duygularını geliştirecek şekilde öğretilmelidir. Bunun için çocukların, Allah’ı, bütün varlıkları yaratan, doğaya hayat veren ve doğadaki her şeyi insanın yararına sunan, insanı bütün varlıklardan daha üstün kılan ve seven, özellikle çocukları daha çok seven ve koruyan, besleyip büyüten, sayılamayacak güzelliklerde yiyecek, içecek vb. nimetler veren yüce varlık olarak tanımları son derece önemlidir.

Ümit ve bağlanma duygularını besleyerek insana yaşama sevinci ve güveni veren, Allah sevgisi yanında; insanın kötülüklerden uzak durmasına yardımcı olan Allah korkusunun da çocuklara kazandırılması gerekir. Allah korkusunun; çocuklar suç ve cezanın anlamlarını, suç işlendiğinde niçin ceza verilmesi gerektiğini ve bu cezayı kimlerin nasıl vereceğini kavramaya başladıklarından iti-

baren verilmesi uygundur.²⁹ Ancak burada da yine çocukların ümit ve bağlanma duyguları zedelenmemelidir. Bunun için şöyle bir yaklaşım mümkündür:

“Allah, suçları hemen cezalandırmayıp, onların farkına varmamız ve vazgeçmemiz için bize zaman tanımakta, işlediğimiz suçlardan dolayı pişmanlık duyduğumuz ve bir daha yapmamak için çaba gösterdiğimizde bizi affetmektedir. Ancak O, sürekli yanlışlar ve kötülükler yapıp, insanlara ve diğer varlıklara zarar veren ve bunları yapmakta ısrar edenleri de yaptıklarından vazgeçmeleri için cezalandırmaktadır.”

Burada bir yanlışa veya kötülüğe düşmememizin en büyük engeli nasıl ki Allah sevgisi ve korkusu ise, bir yanlışa veya kötülüğe düştükten sonra bizi ondan kurtaracak ve bağışlayacak olanın da yine Allah sevgisi ve korkusu olduğunu kavramak ve kavratmak da çok önemlidir. Belki hepsinden önemlisi de çocuklara nelerin ve niçin doğru, iyi ve güzel; nelerin ve niçin yanlış, kötü ve çirkin olduğunun öğretilmesidir.

Bu dönemde çocukların en çok merak ettikleri dinî konular arasında yer alan Peygamberlerin ve özellikle hayatının her safhası bütün ayrıntılarıyla bilinen Hz. Muhammed’in hayatı ve model davranışları çocuklara anlatılmalıdır. Bilhassa Peygamberimizin çocukluk yılları ve peygamber olarak görevlendirildikten sonra çocuklarla ilişkileri, onlara gösterdiği ilgi, sevgi ve şefkat örnekleri ve insanlara gösterdiği ve onlardan istediği güzel ahlâkla ilgili örnekler somut olarak sunulmalıdır. Bu, çocuklarda peygamber inancını pekiştireceği gibi, bütün peygamberlere ve daha derinde Allah’a karşı sevgi ve minnet duygularının gelişmesine de imkân vermiş olacaktır. Nitekim “Allah sevgisi, O’nun yarattığı insan ve eşyayı tanımakla, onlara sevgi duymakla ve Hz. Peygamberi tanımak ve sevmekle başlar.”³⁰

Ölüm ve ahiret hayatı, melek ve şeytan da, çocukların merak ettikleri önemli konular arasında yer almaktadır. İnsanın varlığını anlamlandırma çabasında en çok cevap aradığı soruların birisi ölüm ve sonrasıdır. Üstelik insanlar yaşadık-

²⁹ Bu konuda bk. Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, DİB Yay, Ankara 1985, s. 112-116.

³⁰ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İFAV Yay., İstanbul 1994, s. 66.

ları hayatta çeşitli acılarla, sorunlarla, felaketlerle, haksızlıklarla karşı karşıya kalabilmektedir. Yetişkinler kadar olmasa bile, yakın çevrelerinde cereyan ettiği çocuklar da bu olaylar karşısında çeşitli duygu halleri yaşamaktadırlar. Sevdiklerinin yoksulluğuna, haksızlığa uğramasına, ağır hastalığına hatta ölümüne ve bütün bunlar karşısında yaşanan çaresizliğe tanık olmaktadır.

Her canlı için kaçınılmaz bir son olan ölüm veya hayatta karşılaşılması muhtemel olan ve insanlara büyük acılar yaşatan bela ve musibetler, zulüm ve haksızlıklar karşısında doğru bir ahiret inancı en büyük manevi destektir. Ölümün bir yok oluş olmadığını, tam aksine başka bir dünyaya göç etmek olduğunu, öldükten sonra tüm sevenlerin ahirette tekrar kavuşacaklarını ve bu dünyadakinden çok daha iyi şartlar altında birlikte olacaklarını bilmek tüm insanlara olduğu gibi çocuklara da yaşama sevinci ve gelecek ümidi verecektir. Diğer taraftan haksızlık ve zulümlerin karşılıksız kalmayacağını ve Allah'ın ahirette bunların hesabını soracağını bilmek temyiz çağını geçmiş, iyi-kötü, doğru-yanlış, sevap-günah, suç-ceza gibi kavramların anlamlarını kavramaya başlayan bir çocuğun irade terbiyesine ve davranışlarını kontrol etmesine yardımcı olacaktır.

Melekler ve şeytan, duyularla algılayamadığımız ama var olduğuna inandığımız varlıklardandır. Dolayısıyla çocuklara bu varlıklar hakkında ayrıntıya girmeden şunları söylemek yeterli olabilir: "Melekler, Allah'ın emriyle insanları ve bilhassa çocukları koruyan ve onlara sıkıntılı durumlarında yardım eden dost varlıklardır. Onlar insanların iyilik yapmalarını ister ve bunun için onlara dua ederler. Şeytan ise insanların kötülük yapmasını ister ve bunun için insanları kandırmaya ve kötülükleri çekici ve güzel göstermeye çalışır. Biz iyilik yapmaya yönelirken meleklerin yardımını görür ve onları sevindiririz, kötülüğe yöneldiğimiz zaman ise şeytanın istediğini yapmış ve onu sevindirmiş oluruz. Dolayısıyla biz melekleri sevindirmeye çalışmalıyız. Şeytanın yoluna gitmemeliyiz. Ama yanlış ve kötü bir şey yaptığımız zaman da ümidimizi kırmamalıyız. Yaptığımız yanlışlar ve kötülükler için içimizde bir pişmanlık ve üzüntü duymamız ve bir daha yapmamak için çaba göstereceğimize dair Allah'a söz vermemiz yeterlidir. Böyle yaptığımız takdirde yine melekleri sevindirmiş oluruz."

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, çocukların henüz istekleri ve iradeleri arasında dengeyi kurmak için yeterli olgunluğa ulaşmadıklarını unutmamak ve yaptıkları birtakım yanlış ve istenmeyen tutum ve davranışlar karşısında günah, haram, cehennem, şeytan vb. korku motiflerini öne çıkarmamaktır. Bu konularda uzun uzun açıklamalara da gerek yoktur. Nitekim bu konularda detaylara girdikçe çocukların zihinlerindeki sorular artacak ve yaşları itibarıyla anlamakta zorluk çekecekleri pek çok problem ortaya çıkabilecektir. Henüz mükellef bile olmayan bu çağdaki çocuklara yanlış bir davranış sergilediklerinde yapılması gereken, yaptıkları yanlış davranışı eleştirmek ve dinî motiflerle tehdit etmek değil, yapmaları gereken doğru davranışa yönlendirmek ve doğru davranışları pekiştirmektir.

Bir davranış ne kadar çok gerçekleşme fırsatı bulursa o kadar çok duygu ve heyecan doğurur, o kadar çok kuvvet kazanır. Bunun için de kötü eğilimlerin ortaya çıkmasına fırsat verilmemeli, iyi eğilimlerin sık sık ortaya çıkması için fırsatlar oluşturulmalıdır. Çocuklara iyi iş ve davranış örnekleri gösterilmeli, kuralların gerekliliği günlük hayattan örneklerle ortaya konulmalı ve onların iyi iş ve davranışları görmeleri ve seçmeleri sağlanmalıdır. Bununla birlikte iyi bir işi ve davranışı göstermek her zaman mümkün olmayabilir, işitmek ve hayal etmek de bir işi ve davranışı taklit ve tekrar arzusu uyandırır. Bunun için tarihi olayları ve tarihteki büyük kahramanları anlatan yazılar, ahlâkî hikâyeler, özenle seçilmiş kıssalar önemli araçlardır. Bunlar, çocukların iyilik duygularını harekete geçirdiği gibi buralarda geçen model şahsiyetlerle özdeşim kurmalarını da sağlayacaktır.³¹

Okul çağı, ibadet alışkanlığının yavaş yavaş ve aşamalı olarak kazandırılması gereken kritik bir dönemdir. Dua ve ibadet eğitiminin küçük yaşlarda başlaması önemlidir. İbadet alışkanlığı kazanırken çocuklar aynı zamanda başka kazanımlar da elde edecektir. Beden ve elbise temizliğine dikkat etme, zaman ve mekân bilinci kazanma, cinsel kimliğinin ayrıntılarını fark etme, kılık kıyafetine çekidüzen verme, nimetlerin farkına varma, yokluğun ve yoksulluğun

³¹ Ailede ahlâk eğitimi ile ilgili geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, DEM Yay., İstanbul 2005.

anlamını hissetme, yetişkinlerle yakınlaşma ve paylaşmanın hazzını tatma vb. bunlardan bazılarıdır.

Esasında bütün ibadetler, gerek kendimizle gerek çevremizle gerekse yaratıcımızla olan ilişkilerimizi, duygu ve düşüncelerimizi, tutum ve davranışlarımızı belli bir düzene sokmakta ve bizi disipline etmektedir. Çünkü "gerçek manada ibadet insanın her durumda yalnızken veya toplum içinde, iş yaparken ya da dinlenirken daima Allah ile bağlantısını gerçekleştirmektedir. Kalp, Allah'a yöneldiği müddetçe insanın yapmakta olduğu bütün işler ibadetin geniş manasının kapsamı içindedir."³² Bu anlamda, ibadetin sadece belli zamanlarda yapılan ritüellerden ibaret olmadığı, iyilik amacıyla yapılan her şeyin, yanlış olduğu için kaçınılan her davranışın da aynı zamanda ibadet olduğunun çocuklara kavratılması son derece önemlidir.

Bu dönemde, ibadetleri yerine getirme noktasında çocuklara baskıcı ve aceleci yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Çocukların, ibadetlerin hepsini birden ve eksiksiz olarak yapması da beklenmemelidir. Bu çağdaki çocuklar, dinin iman esasları gibi soyut meselelerini tam olarak kavrayamazlar ancak ibadetleri severek yerine getirebilirler. Bunun için, öncelikle ibadet eğitiminden ve kolay ve rahatlıkla yapabilecekleri ibadetlerden başlanmalıdır.

Hz. Peygamber; "*Yedi yaşına geldiği zaman çocuğa namazı öğretin...*" buyurmuştur.³³ Bu hadiste çocukların, erken yaşlardan itibaren namaza alıştırmaları ve 7 yaşından itibaren de namazın öğretim konusu yapılması istenmektedir. Bütün ibadetler alışkanlıkla, temrinle kazanılan disiplinlerdir. Çocuk, 7 yaşından önceki dönemlerde büyükleri izleyerek ve onları taklit ederek namaz kılma denemelerinde bulunmuş ve bu tecrübeleri olumlu yetişkin tavırlarıyla desteklenmiş ve hatta bazı kısa süreleri ve duaları öğrenmiş ise 7-8 yaşlarından itibaren artık namazın ciddiyetle ve özenle yapılan bir ibadet olduğunu fark etmeye başlayacak ve nasıl kılınacağını öğrenmek isteyecektir. Onun bu çabaları tak-

³² Çamdibi, *age*, s. 105.

³³ Tirmizî, *Salât*, 182. Bu hadis "*Yedi yaşına geldiği zaman çocuğa namazı emredin...*" şeklinde de rivayet edilmiştir. (bk. Ebû Dâvûd, *Salât*, 26).

dirle karşılanmalı ve namazı artık daha dikkatli ve düzenli bir şekilde kılmasına rehberlik edilmelidir.

İbadet alışkanlığının kazanılması birden olan bir şey değildir, yavaş yavaş ve tedrici bir şekilde olacaktır. Nitekim yukarıdaki hadisin devamında 7 yaşında başlayan namaz öğretiminin 10 yaşına kadar sürmesine işaret vardır. Bunun için çocuklara öncelikle yeteri kadar kısa süre ve dua öğretilmeli ve namaza gündüz kılınan namazlardan başlanmalıdır. Daha sonra yatsı ve en son da sabah namazına alıştırılması uygundur. Bu arada onun henüz bir çocuk olduğu da unutulmamalı, bütün namazları eksiksiz kılması beklenmemelidir. Ancak ibadet alışkanlığı kazanırken azar azar ama yapılan ibadetlerin mümkün olduğunca düzenli ve doğru yapılması önemlidir. Çocuk, 10 yaşına gelip öğrenme süreci sağlıklı bir şekilde tamamlandığında artık namazı, ibadet ciddiyetine uygun olarak kılabilecek bir disiplini kazanmış olmalıdır.

Bu dönemde akranlarla kümeleşme ve bir arada ortak şeyler yapma eğilimi de değerlendirilerek, çocuklar grup halinde camiye götürülebilir. Bu, çocuklar için ilgi çekici olabilir. Grup halinde kılınan Cuma, Bayram ve Teravih namazları çocuklar için hem eğlenceli olacak hem de zihinlerine tatlı anılar olarak yerleşecektir.³⁴ Enes b. Malik, Abdullah b. Abbas, Semûre b. Cündüb gibi çocuk yaştaki sahabîlerden gelen rivayetlerde, Hz. Peygamber'in onlara bazen evde, bazen camide cemaat halinde namaz kıldırıldığı görülmektedir. Çocukların, Hz. Peygamber'le birlikte Bayram namazlarına, hatta bazen cenaze namazına iştirak ettikleri de bu rivayetlerden anlaşılmaktadır.³⁵

Burada şu hususu hatırlatmakta yarar var. Çocukları camiye götürmeden önce onlara cami adabı anlatılmalı, orada nasıl davranmaları gerektiği öğretilmelidir. Bununla beraber yaşları gereği yapacakları bazı hatalar ya da cami adabına uymayan davranışlar müsamaha ile karşılanmalı, onurlarını kıracak ve onları camiden soğutacak tulumlardan kaçınılmalıdır. Bu hususta öncelikle cami görevlilerinin sonra da camideki yetişkin cemaatin çok hassas davranmaları ge-

³⁴ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV Yay., İstanbul 1998, s. 225.

³⁵ Bk. Buhârî, *Cenâiz* 56, *Ezan* 78, *İdeyn* 16; Müslim, *Cenâiz* 88, *Mesâcid* 268; *İdeyn* 1; Tirmizî, *Salât*, 45; İbn Mâce, *İkâme*, 158.

rekmedir. Bununla birlikte, camiden çıkınca, yaptıkları güzel şeyler takdir ve teşvik edildikten sonra, camide yapılması hoş olmayan şeyler olmuşsa bu konularda da kırıcı, incitici ve insanlar içerisinde olmamak kaydıyla ve tatlı bir üslupla uyarılmaları ve yanlış davranışların yerine neler yapmaları gerektiği çocuklara anlatılmalıdır.

Kaynaklarda, peygamberimizin çocuklara karşı son derece müsamahakâr olduğuna dair pek çok rivayet vardır. Bunlardan bir tanesini hatırlamak yeterlidir. Hz. Peygamber, torunu Ümame omzunda iken, mescitte cemaate namaz kıldırmıştır. Bu olayı anlatan sahâbi, Hz. Peygamber'in rükûa vardığı zaman torununu yere bıraktığını, secdeden başını kaldırdığı zaman, onu tekrar aldığını söylemektedir.³⁶

Hz. Peygamber'in çocukları hac ibadeti için de yanına aldığını görmekteyiz. Bu rivayetlerden Kâbe'yi tavaf sırasında, Arafat'ta, Müzdelife'de, Mîna'da çocukların Hz. Peygamber'in etrafında bulunduğu, onun yanından ayrılmadıkları ve o esnada Hz. Peygamber'in onlarla özel olarak ilgilendiği ve onlara yapmaları gerekenleri öğrettiği anlaşılmaktadır.³⁷ Hz. Peygamber'in vefatı esnasında 10 yaşında olan Abdullah b. Abbas³⁸, Veda Haccı sırasında Hz. Peygamber'in kendisinden şeytan taşlamak için taş toplamasını istediğini ve toplayacağı taşların nasıl olması gerektiğini de bizzat gösterdiğini nakletmektedir.³⁹ Bu örneklere topluca bakıldığında görülüyor ki, çocukların hacda ibadet alışkanlığı kazanmaları yanında belki daha önemlisi onların buraları görüp tanımaları, önemli bir ibadet ortamında yetişkinlerin dünyasına katılmaları, onlarla ortak işler yapmaları ve böylece hem sosyalleşmeleri hem de dinî tecrübelerinin ve duygularının zenginleşmesi için imkân hazırlanmaktadır.

Dua eğitimi de, bu dönemde okul öncesi döneme göre farklılaşarak devam edecektir. Okul çağı çocuklarının duaya karşı ilgilerinin yüksek olduğuna işaret

³⁶ Buhârî, *Edeb*, 18; Müslim, *Mesâcid*, 41-43.

³⁷ Buhârî, *Hac*, 101; Müslim, *Hac*, 147, 266; Tirmizî, *Hac*, 2, 82; Ebû Dâvûd., *Menâsik*, 7; Nesâî, *Hac*, 3.

³⁸ Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 25.

³⁹ Nesâî, *Menâsik*, 219.

etmiştik. Ancak çocuklar Allah'tan neyi isteyebileceklerini öğrenmelidir. Çocuklar duayı sadece bencil bir isteği elde etme ya da her istediklerinin hemen yerine gelmesi için yapılan bir araç olarak görmemelidir. Okul öncesi dönemde bencil ve benmerkezci olarak yapılan duaların yerini okul çağında yakınlardan başlamak üzere sevilen başka insanlar ve varlıkların da gözetildiği dualar almalarıdır. Duaların makul olması gerektiği, istenen bir şeyin gerçekleşmesi için her şeyden önce o işin gereği olan emeğin ve çabanın harcanması gerektiği çocuklara öğretilmelidir. Duanın, Allah'a sığınmak, gücü aşan konularda O'ndan yardım istemek, kendini güvende hissetmek gibi insana büyük bir manevi güç verdiğinin fark edilmesi çocuğun Allah'a bağlanmasını, dolayısıyla Allah inancının ve Allah sevgisinin gelişmesini destekleyecektir.

Yetişkinlerin çocuklarla birlikte yemek duası gibi kalıp dualar yanında uygun vesileleri değerlendirerek içlerinden geldiği gibi kendi ifadeleriyle ve içten dua etmeleri hatta bazen de çocukların kendi kelimeleriyle dua etmelerine fırsat vererek onlara katılmaları önemlidir. Yine yetişkinlerin çeşitli vesilelerle, eve girerken, evden çıkarken, bir işe başlarken, bir işi tamamlayınca, yolculuğa çıkarken vb. yapacakları sade ve içten dualar onlar için örnek olacaktır.

Bu çağlarda yavaş yavaş alışılması gereken ibadetlerden birisi de oruçtur. Oruç tutabilecek duruma gelmemiş olsa bile çocuklara erken yaşlardan itibaren sahurun, iftarın, teravihin manevi atmosferini yaşatmak gerekir. Çocuğun büyükler ile aynı işi yapıyor olması, oruç atmosferinin onu sarması, iftar sofrasının farklı huzuru ve sahurun gizemi çocuğu diğer günlere göre daha sabırlı ve tahammüllü hale getirecektir.

Oruca başlamak için çocukların beden ve irade bakımından yeterli olgunluğa ulaşmış olmaları önemlidir. Genellikle çocuklar 8-10 yaşları arasında Ramazan Ayı'nda aralıklı olarak birkaç oruç tutabilmektedir. Bununla birlikte oruca başlamaları için, çocukların bireysel özellikleri dikkate alınmalı ve en uygun olduğuna kanaat getirilen zaman beklenmelidir. Zira başlanılan orucun en küçük bir sızlanma karşısında bozulmasına göz yumulması, hatta bir de bozulan orucun yarım sayılıp sonra tutulacak başka bir yarım oruçla tamamlanacağı gibi ibadetin ciddiyetine uymayan yaklaşımlarla çocuğun yönlendirilmesi doğru de-

ğildir. Mükellef olmayan bir çocuk dayanamayacaksa oruca başlamamalı ama başlamış ise de bu orucun tamamlanması için tedbirler alınmalıdır. Rubeyyi' binti Muavviz isimli hanım bir sahabîden gelen şu rivayet konumuza açıklık getirmektedir. Sahabî hanım şöyle diyor: "...Biz aşure orucu tutar, küçük çocuklarımıza da bunu tuttururduk. Oruçlu çocuklarımıza boyalı yünden oyuncaklar yapardık da yemek istediklerinde onlara bu oyuncakları vererek iftar vaktine kadar oyalanmalarını sağlardık."⁴⁰

Görüldüğü gibi, çocuk oruca alıştırılırken onu tamamlayabilmesine yardımcı olmak için çocuk ruhuna uygun şartlar oluşturulmaktadır. Bu anlamda günümüzde de çocuk eğer okula gidiyorsa alışkanlık kazanması için tutacağı oruçları hafta sonlarında tutması, sevdiği yiyecekler hazırlanarak iyi bir sahur yapması, yeterince uyuyup dinlenmesi, günü hoşlanarak geçirebileceği etkinliklere yer verilmesi onun oruç ibadeti ile ilgili ilk tecrübesinin olumlu ve zevkli geçmesine yardımcı olabilir. Sevdiği yiyeceklerden iftariyelikler ve bazı küçük hediyeler almak, hatta bazı yörelerimizde olduğu gibi iftar vaktinde omuzlarda taşınmak vb. maddî manevî ödüller de çocuğu motive edecektir. Oruç eğitiminde çocuk, her yıl bir önceki yıla göre daha çok sayıda ve daha rahat oruç tutarak, buluş çağına ulaştığında Ramazan orucunun tamamını tutabilecek bir irade gücü kazanmış olmalıdır.

Bu dönemde din eğitimi çerçevesinde verilmesi gereken hususlardan birisi de Kur'an öğretimidir. Okuma-yazmayı öğrendikten sonra Kur'an alfabesinden başlamak üzere çocuklara Kur'an okumayı da öğretmek gerekir. Kur'an harflerini doğru düzgün telaffuz edebilmek ve yatkınlık kazanabilmek için bu eğitimin okuma-yazma öğrendikten sonra mümkün olduğunca erken başlaması önemlidir.

Çocuklar bir şeyi, insanların yaptıklarını takip ederek, söylediklerini dinleyerek, eşya ve olayları inceleyerek, TV, video, internet, gazete, dergi, kitap vb. şeyleri izleyerek, okuyarak, yani "gözlem" yoluyla öğrenirler. Çocuklar bu gözlemler çerçevesinde bir modeli taklit ederek ve onunla özdeşim kurarak öğ-

⁴⁰ Buhârî. *Savm*, 47; Müslim. *Sıyâm*, 136. 137.

renirler. “Somut işlemler döneminde bilgiler daha çok görüp izleme, deneme, bizzat katılma yoluyla zihinde tutulabilir, kullanılabilir ve genellenebilir. Bu dönemde zihin olgunluğu ancak buna elverişlidir.”⁴¹

Ülkemizde konuyla ilgili olarak değişik yaş gruplarındaki çocuklar ve gençler üzerinde yapılan araştırmalar, evde yapılan dinî uygulamalar ve dinî tecrübeler arttıkça, çocuklar ve gençlerin dinî duygu ve davranış düzeyinin yükseldiğini ortaya koymaktadır.⁴² Bu bakımdan çocukların aile çevresinde özellikle anne ve babalardan iyi örnekler görmesi çok önemlidir. Söylenilenlerden çok yapılanların insanlar üzerinde etkili olduğu bilinen bir husustur. Çocuklar, karşılarında daima öğütler veren insanlar değil, o öğütleri yaşayan modeller görmek isterler. Özellikle yapılması istenen şeylerin, isteyenlerin kendileri tarafından yapılmaması, dahası tam tersinin yapılması çocukların güven duygularını sarsacaktır. Bu durumda da, çocuklar için çok önemli özdeşim modelleri olan ana-babalar saygınlığını yitirecek ve çocuklar başka özdeşim modelleri arayacaktır.

O halde, başta ana-baba ve aile çevresi olmak üzere “örnek-model” konumundaki diğer yetişkinlerin bilgileriyle sözleri, sözleriyle davranışları, istedikleri veya yasakladıklarıyla yaptıklarının birbiriyle çelişmemesi son derece önemlidir.⁴³ Çocuklara model olma konusunda yetişkin bir insanın kendi davranışlarında olduğu kadar, yetişkinlerin ve bilhassa aile büyüklerinin kendi aralarında da tutarlı ve uyum içerisinde olmaları büyük önem taşımaktadır. Sözgelimi çocuğun bulunduğu bir ortamda çocuğun davranışı ile ilgili bir konuda annenin ortaya koyduğu ya da onayladığı bir tutum ya da davranış, baba tarafından yanlış bulunuyor, eleştiriliyor ya da reddediliyorsa burada önemli bir hata yapı-

⁴¹ Selçitık, age, s. 109.

⁴² Bk. Yavuz, age., 44-46, 63, 71 vd.; Mehmet Emin Ay, “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, İstanbul 1994, s. 163-170; Mevlüt Kaya, *Din Eğitimi ve İletişim ve Dinî Tutum*, Etüt Yay., Samsun 1998, s. 128-167; İsmail Sağlam, *Çocuk ve İbadet 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Düşünce Kitabevi (Bursa), İstanbul 2003, s. 242-244; Talip Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, DEM Yay., İstanbul 2005, s. 225-234.

⁴³ Bk. Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, Dergâh Yay., İstanbul, 1980, s. 159-167.

lıyor demektir. Dolayısıyla çocuğun ana-babaya karşı güvenini sarsacak her türlü çelişkilerden kaçınılmalıdır.

Dinin, uzun boylu, sıkıcı ve hatta çoğunlukla yerine getirilmeyen öğütlerle çocuklara anlatılması yerine yetişkinler tarafından güzel örneklerle yaşanması çok daha doğru ve etkilidir. Günümüzde ana-babalar özellikle babalar çocuklarına yeterince vakit ayırmamaktadır. Bu da çocukların modelden yoksun olarak yetişmelerine neden olmaktadır. Oysa çocukların gerek evde gerekse mabetlerde ibadet ortamlarını, bu ortamlarda ibadet eden insanları özellikle sevdiği ve güvendiği yakınlarını gözlemlemesi çok önemlidir. Bir konuda merakın uyanması için öncelikle o konuda bazı şeylerin görülmesi, duyulması, okunması kısacası, bir takım uyarıcılarla karşılaşılması gerekir. İnsan, hiç görmediği, duymadığı bir konuyu elbette merak edemez. Okul çağındaki çocuklar çevrelerine karşı yoğun bir ilgi duymaktadır. Onlar çevrelerinde gördükleri her şeyi merak etmekte, duyu organlarıyla edindikleri izlenimler hakkında bilgi sahibi olmak istemektedirler.

Yetişkinler evlerinde namaz kılarken, abdest alırken, Kur'an okurken çocukların kendilerini izlemelerine fırsat oluşturmalarıdır. Çocukların mübarek gün ve gecelerde yapılacak ibadet ve duaların manevi havasına iştirak etmeleri ve faydalanmaları için gerekli ortamların hazırlanması da önemlidir. İbadet halindeki insanların derin bir saygı içerisinde olduklarını izleyen bir çocuğun bu durum üzerinde düşünmesi ve bu halin normal zamanlardan başka bir ruh halini yansıttığını fark etmesi oldukça önemlidir. Çocukların camiye götürülmeleri, abdest alırken onların göreceği şekilde alınması, Ramazan'da sahura kalkıldığında onların da uyandırılması gibi davranışlar, onların bu ibadetleri merak etmelerine yol açtığı gibi; yapanları model olarak ve sorular sorarak öğrenmelerine de yol açacaktır.

"Tabiat insanı hem inanç yönünden hem de zihin yönünden etkiler."⁴⁴ Bu nedenle çocukların tabiatı, tabiatındaki canlı cansız varlıkları, bunların aralarındaki ilişkileri, tarihi ve sanat değeri olan eserleri incelemeleri için fırsatlar

⁴⁴ Bayraklı, *age*, s. 133.

oluşturulmalıdır. Bu, onların ufuklarının açılmasına, kendileri ve kâinattaki diğer varlıklar hakkında düşünmelerine, onları incelemelerine ve değerlendirmelerine imkân vereceği gibi böylece varlık âlemindeki mükemmel işleyişten, bu işleyişin ancak yüce bir kudret tarafından yönetildiği fikrine ulaşmalarına da önemli katkılar sağlayacaktır.

Çocuklar, kitle iletişim araçları karşısındaki en zayıf kitledir. Bu araçlar çocukların tutum ve davranışlarını, hayat tarzlarını daha çok etkilemektedir. Bu araçlarla çocuklara olumlu örnekler ve mesajlar verildiği gibi, olumsuzları da verilmektedir. Günümüzde bu araçlar hayatımızın bir parçası haline gelmiş ve evde geçirilen zamanların büyük bir kısmında etkili olmaya devam etmektedir. Bu vasıtaları evden uzak tutmak ya da zararlı yayınları yasaklamak çözüm olmamaktadır. Bu durumda çocukları olumlu yayınlara yönlendirilmesi yanında bütün aile üyelerinin birlikte kitap okuma ya da başka ilgi alanlarına zaman ayırmaları yararlı olacaktır.

İzlenen film, dizi, öykü, haber vb. programlarda yahut birlikte okunacak bir kitapta sergilenen tutum ve davranışlar üzerinde çocuklarla konuşmak bu konularda onların düşüncelerinin ve kanaatlerinin sorulması hem onların daha bilinçli bir izleyici olmalarına hem de çeşitli meseleler üzerinde konuşma ve değerlendirme yapmak suretiyle eleştirel düşüncelerinin gelişmesine katkı sağlamış olacaktır. Bu, aynı zamanda yeterince anlaşılammış, ya da yanlış anlaşılmmış olan bilgilerin düzeltilmesini temin edecektir.

Sonuç

Okul çağı, aynı zamanda öğrenme çağıdır. Bu çağ, çocuğun genel gelişimi için olduğu kadar dinî duygu ve düşünce gelişimi ve ibadet alışkanlığı kazanması için de oldukça önemli yılları kapsamaktadır.

Pedagojik esaslara uygun doğru bir din eğitiminin, okul öncesinden başlayarak okullarda verilmesi, bu alanda yaşanabilecek olumsuzlukların büyük ölçüde bertaraf edilmesi için en sağlıklı yol olarak gözükmektedir. Ancak günümüz şartları açısından bakıldığında ülkemizde çocukların din eğitimi, büyük ölçüde ailelere düşmekte ve ailelerin büyük bir kısmı da doğru ve yeterli bir din eğitimi

verebilecek bir donanıma ve imkâna sahip bulunmamaktadır. Bu nedenle sağlıklı bir din eğitimi için her şeyden önce ana-babalara rehberlik edecek çalışmalara ihtiyaç vardır. Bunun için İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere diğer ilgili kurumlar ana-baba eğitimini destekleyecek çalışmalar yapmalıdırlar.

Din eğitimi, çocuğun genel gelişimi ve eğitimi ile yakından alakalıdır. Çocukların genel gelişim özellikleri yanında dinî duygu ve düşünce gelişimleri hakkındaki verileri bilhassa ülkemizde yapılacak alan araştırmalarıyla zenginleştirmek gerekmektedir. Bu, en başta İlahiyat Fakültelerimize düşen bir görevdir. Din eğitimi ve öğretiminin verimli olabilmesi bu konuda sahip olduğumuz bilimsel verilerin zenginliğine ve bu verilere uygun olarak geliştirilecek stratejilere bağlıdır.

Çocukların gelişim özelliklerine uygun, dinî ve millî değerlere yer veren şiir ve hikâye kitapları, şarkılar, ilahiler, filimler, bilgisayar oyunları vb. nitelikli materyaller üretilmelidir. Keza bir yandan da ana-baba eğitimine yönelik basılı ve görüntülü eğitim malzemeleri hazırlanabilir. Bu konudaki çalışmaların kurumsal sorumluluk bilinci ile ehliyetli ve liyakatli kişilerce yapılmasının sağlanacağı düşüncesiyle, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı gibi devlet kurumlarımızın önderliğinde yapılmasının çok daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Bazı özel teşebbüslerin de bu konuda samimi ve iyi niyetli gayretlerine şahit olmaktadır. Ancak bunların hepsinin yararlı ve çocuk gelişimine uygun olduğunu söylemek mümkün değildir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, yaygın din eğitimi çerçevesinde alanın uzmanlarının eğitici olarak katılacağı, bölgesel düzeyde yapılacak seminerlerle, ailelerin çocuklarına sağlıklı bir din eğitimi için katkı sağlayabilir. Hatta bu seminerlere öncelikle din görevlilerinin katılımı sağlanmalıdır.

Okul-aile işbirliğine önem verilmelidir. Okul, ana-baba-çocuk ilişkilerine dair ana-babaya destek olacak programlar düzenleyebilir. Bu programlarda genel gelişim içerisinde uzman yardımı ile din ve ahlâk gelişimine ve bu konuda yaşanan sorunlara da yer verilebilir.

Ana-babalara ilkesel düzeyde rehber olabilecek hususları da şöyle özetleyebiliriz:

Din eğitimi ve öğretimi gelişimin diğer yapılarıyla uyum içerisinde verilmeli ve her çocuğun bireysel ayrılıklar gösterebileceği unutulmamalıdır.

Dinî motifler kesinlikle bir korku aracı olarak kullanılmamalı, sevgi ve hoşgörü esas olmalıdır. Din eğitiminde sevgi prensibinin son derece önemli olduğu, çocuğun ancak sevdiği kişileri taklit ettiği, onlarla özdeşim kurmaya çalıştığı unutulmamalıdır.

Din eğitiminde bedensel cezalar kadar, baskıcı ve sindirici her çeşit cezanın da hem bireyin kişiliğini hem de ebeveyn-çocuk ilişkisini ve dine karşı tutumları olumsuz etkileyeceği bilinmelidir.

Çocukların yaptıkları yanlışların genellikle bilgi, tecrübe ve irade gücünün eksikliğinden kaynaklanabileceği hatırlanarak, bu konularda onlara destek olunmalıdır.

Buluğ çağına gelinceye kadar çocukların dinen sorumlu olmadığı⁴⁵ hatırdan çıkarılmadan gelişim seviyeleri, kapasiteleri, zekâ, öğrenme ve anlayış düzeyleri, ihtiyaç ve beklentileri gözetilerek dinî bilgiler azar azar ve akıllarıyla kavrayabilecekleri şekilde verilmeli, dinî davranışlar yapabilecekleri kadar istenmelidir.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, Hudûd, 16; Tirmizî, Hudûd, 1.